

בראשית פרק כב

ויהי אחר הדברים האלה והאלהים נסה את אברהם ויאמר אליו אברהם ויאמר הנני: ויאמר קח נא את בנדך את יחידך אשר אהבת את יצחק ולך לך אל ארץ המצרים ויעלהו שם לעלה על אחד הקרים אשר אמר אליך: וישכם אברהם בבקר ויחבש את חמרו ויקח את שני נעריו אתו ואת יצחק בנו ויבקע עצי עלה ויקם וילך אל המקום אשר אמר לו האלהים:

ביום השלישי וישא אברהם את עיניו וירא את המקום מרחק: ויאמר אברהם אל נעריו שבו לכם פה עם החמור ואני והנער נלכה עד כה ונשתחוה ונשובה אליכם: ויקח אברהם את עצי העלה וישם על יצחק בנו ויקח בנדו את האש ואת המאכלת וילכו שניהם יחדו: ויאמר יצחק אל אברהם אביו ויאמר אבי ויאמר הנני בני ויאמר הנה האש והעצים ואיה השח לעלה: ויאמר אברהם אלהים יראה לו השח לעלה בני וילכו שניהם יחדו:

ויבאו אל המקום אשר אמר לו ויבן שם אברהם את המזבח ויערף את העצים ויעקד את יצחק בנו וישם אתו על המזבח ממעל לעצים: וישלח אברהם את דו ויקח את המאכלת לשחט את בנו: ויקרא אליו מלאך ה' מן השמים ויאמר אברהם ויאמר הנני: ויאמר אל תשלח ידך אל הנער ואל תעש לו מאומה כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה ולא חשכת את בנדך את יחידך ממני:

וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל אחר נאחו בסבך בקרניו וילך אברהם ויקח את האיל ויעלהו לעלה תחת בנו: ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יראה אשר יאמר היום בהר ה' יראה: ויקרא מלאך ה' אל אברהם שנית מן השמים: ויאמר בי נשבעתי נאם ה' כי יען אשר עשית את הדבר הזה ולא חשכת את בנדך את יחידך: כי ברך אברך והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים וירש זרעך את שער איביו: והתברכו בזרעך כל גויי הארץ עקב אשר שמעת בקלי: ¹⁰

אוצר המדרשים (אייזנשטיין) ויושע עמוד 148

אמר לו אברהם למלאך: הקב"ה אמר לי לשוחטו ואתה אמרת לא תשחטנו, דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעני? מיד: "ויקרא מלאך ה' אל אברהם שנית מן השמים: ויאמר בי נשבעתי נאם ה' כי יען אשר עשית את הדבר הזה ולא חשכת את בנדך את יחידך: כי ברך אברך והרבה ארבה את זרעך וגו'". ¹¹

במדבר רבה פרשה כ סימן טו

"ועתה אם רע בעיניך אשובה לך" - אמר לו: אני לא הלכתי עד שאמר לי הקב"ה: "קום לך אתם". ואתה אומר שאחזור? כך אומנותו! לא כך אמר לאברהם להקריב את בנו, ואח"כ: "ויקרא מלאך ה' ויאמר אל תשלח ידך"

לכאן, רבו המדרשים ולא נאריך בכך. בקצרה, ראה שוב את משה, בהמשך למדרשים שהבאנו בהערה 4 לעיל: "כך אמר משה: בשעה שאמרת לי לך ואשלחך אל פרעה, במידת רחמים אמרת לי, שאתה עתיד לגואלן. שמא עד שבאתי נהפכה למדת הדין? אמר לו הקב"ה: אני ה', במידת רחמים אני עומד" (שמות רבה ו ג). וחזרה לספר בראשית בו אנו עומדים ולאבות: "ויעתר יצחק. ולמה נמשלה תפלתן של צדיקים בעתה? לומר לך מה עתה זה מהפך את התבואה בגורן, כך תפילתן של צדיקים בעתה, שהיא מהפכת מדת הדין ומדת רוגז למדת הרחמים" (מדרש אגדה (בובר) בראשית פרק כה"). ובשופר של ראש השנה (הקשור לעקידה): "ובשעה שישיראל נוטלין את שופריהן ותוקעין ... מה הקב"ה עושה? עומד מכסא הדין ויושב בכסא רחמים ומתמלא עליהם רחמים ומרחם עליהם והופך עליהם מדת הדין לרחמים" (ויקרא רבה כט ג).

⁹ ה' בכל מקום שאנו כותבים הוא במקום שם הו"ה: י"ד, ה"א, ו"א, ה"א.

¹⁰ בסיפור העקידה, יש חלוקה חד-משמעית בין החלק הראשון: הציווי וההליכה לשחוט את יצחק, שהוא בשם אלוהים, ובין החלק השני, מרגע הופעת המלאך המורה לאברהם שלא לשחוט ועד סוף הסיפור, שהוא בשם הו"ה. להוציא פעם אחת, בה מלאך ה' (הו"ה) אומר לאברהם שהוא עמד במבחן ונמצא ירא אלוהים. ראה דברי הרמב"ם במורה נבוכים חלק ג פרק כד בו הוא מפרט את שיטתו לגבי העקידה: "במעשה הזה אשר בגללו ייאמר עליך ירא אלהים, ידעו כל בני האדם מה הוא קצה גבול יראת ה' " (התרגום עפ"י מיכאל שוורץ). וראה גם פסיקתא רבתי פיסקא מ בחודש השביעי שממהר לקשר אמירה זו של המלאך עם דברי אברהם שני פסוקים מאוחר יותר: "כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה (בראשית כב יב). מיד ויקרא אברהם את שם המקום ההוא ה' יראה". אברהם שהלך לעקידה עם הציות לקול "אלהים" לשחוט את בנו, וזכה לתואר "ירא אלהים" (השווה עם משה "איש האלהים"), מפנים עתה במלוא העוצמה את קריאת שם הו"ה וקול ה' שלא לשחוט! מכאן ועד סוף הסיפור, שם הו"ה בלבד.

¹¹ ובפסיקתא רבתי פיסקא מ - בחודש השביעי: "אמר לו אברהם: חוץ מזו ומזו, הקב"ה אמר לי לקרב בני ואתה אומר לא תקרבנו? מיד קפץ עליו הקב"ה ויאמר בי נשבעתי נאם ה' כי יען וגו' ". קריאת המלאך לאברהם לא לשחוט את יצחק מעמידה אותו בדילמה שהיא אולי מרכז סיפור העקידה: לאיזה קול לשמוע, לקול אלהים שציווה עליו לשחוט, הקול שאיתו יצא למסע זה, או שמא לקול המלאך, בשם ה', שמורה לו כעת לא לעשות כן. דברי הרב, הקב"ה שציווה עליו לשחוט, ודברי התלמיד, המלאך שמורה לו לא לעשות כן, דברי מי עליו לשמוע? פשיטא שדברי הרב. (ראה כלל זה בהלכה לדין אין שליחות לדבר עבירה, קידושין מב ב; ובאגדה לעניין הנחש בחטא עץ הדעת, סנהדרין כט ע"א). לפיכך חוזר המלאך בשנית על האזהרה "אל תשלח ידך אל הנער" וגם "אל תעש לו מאומה", ולפיכך, עפ"י המדרש לפחות, הקב"ה כן מופיע ומצווה לא לשחוט (ולפי הכלל בצה"ל, פקודה אחרונה מחייבת). אבל עפ"י המקרא, עדיין המלאך הוא שחוזר וקורא לאברהם שלא לשחוט ואף מחזק את דבריו בשבועה. ואנו טוענים, שאחרי כל זה, ההכרעה לאיזה קול לשמוע, היא של אברהם! והוא בחר בשם הו"ה, בחיים וברחמים, גם אם מפי המלאך התלמיד, גם אם מכלי שני.

(בראשית כב יא-יב)! למוֹד הוא לומר דבר ומלאך מחזירו. עכשיו הוא אומר לי: "לך אתם". ועכשיו "אם רע בעיניך אשובה לך".¹²

סדר רב עמרם גאון (הרפנס) סדר ראש השנה

אלהינו ואלוהי אבותינו, זכרנו בזכרון טוב לפניך ופקדנו בפקודת רחמים משמי שמי קדם. וזכר לנו ה' אלהינו את הברית ואת החסד ואת השבועה שנשבעת לאברהם אבינו בהר המוריה. ותראה לפניך עקדה שעקד את בנו על גבי המזבח וכבש רחמיו לעשות רצונך בלבב שלם. כן יכבשו רחמך את כעסך ויגולו רחמך על מדותיך ובטובך הגדול ישוב חרון אפך מעמך ומעירך ומנחלתך.¹³

מסכת תענית פרק ב משנה ד

... מי שענה את אברהם בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ... מי שענה את אבותינו על ים סוף הוא יענה אתכם ... מי שענה את יהושע בגלגל ... מי שענה את שמואל במצפה ... מי שענה את אליהו בהר הכרמל ... מי שענה את יונה ממעי הדגה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה וכו'.¹⁴

פסיקתא רבתי (איש שלום) פיסקא מ - בחודש השביעי

מלמד שאמר אברהם להקב"ה: אדם אם מנסה את חבירו, אינו יודע מה בלבו. אתה יודע מה בלבבות והיית מנסה אותי?! לא היה גלוי לך שאני שוחטו? אמר לו הקב"ה: גלוי וצפוי לפניי אפילו נפשך אם אמרתי לך לא הייתה מעכב ... אמר לו אברהם: למה עשית לי כך? אמר לו הקב"ה: שהייתי מבקש ליודעך בעולם, שלא על חנם בחרתי בך מכל האומות - "כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה" (בראשית כב יב).¹⁵

¹² קפצנו לפרשת בלק לסיפור העימות עם המלאך אשר מתגלה בהליכתו של בלעם לקלל את ישראל. אני שמעתי, אומר לו בלעם, מפי הרב, מפי הקב"ה שאמר לי: "לך עמהם" ועכשיו אתה, התלמיד, אומר לי אחרת? בלעם "עוקץ" את המלאך (ובעקיפין את הקב"ה ואת אברהם ואת כל סיפור העקידה) בהסתמך על תקדים המלאך בעקידה: ככה זה תמיד "אצלכם"? שהקב"ה - הרב אומר כך, והמלאך - התלמיד משנה את דבריו? השמת טענה זו בפיו של בלעם, היא "מעשה אמיץ" של הדרשן, שבדומה למדרשים דומים, איננו מהסס לשים טענות מוסריות וצודקות (לכאורה) בפי מתנצחים ומתנחלים של עם ישראל; ובמקרה הזה אף לערער את לגיטימיות השמיעה בקול השני, המלאך, וביטול הציווי הראשון להקריב את יצחק! אז מה באמת התשובה שלנו? מדוע את בלעם אנו מגנים ואת אברהם משבחים? מה באמת פשר ההקבלה, בין אברהם לבלעם ובין פרשת בלק ופרשת העקידה? תשובתנו: **לאיזה קול אתה שומע!** לקול הפנימי המדריך את האדם: להציל חיים מכאן ולקלל להשמיד חיים משם. ראה מסכת אבות פרק ה משנה יט: "כל מי שיש בידו שלושה דברים הללו - מתלמידיו של אברהם אבינו; ושלושה דברים אחרים - מתלמידיו של בלעם הרשע. עין טובה ורוח נמוכה ונפש שפלה - מתלמידיו של אברהם אבינו. עין רעה ורוח גבוה ונפש רחבה - מתלמידיו של בלעם הרשע". עין טובה ורוח נמוכה ונפש שפלה, שומעת את הקול השני, קול הו"ה, קול החיים והרחמים, גם אם מפי המלאך התלמיד, גם אם מכלי שני. וכבר הרחבנו בהשוואה בין אברהם ובלעם בדברינו **בין אברהם לבלעם** בפרשת בלק ודברים שכתבנו שם, חזרו ונתאושו בדינו כאן. יש תמונת ראי, עפ"י חז"ל בין אברהם ובלעם, בין המסע להר מוריה והמסע להררי מואב, בין העקידה ה"ברכותית" של בלעם.

¹³ הקשר של העקידה, והאיל-השופר לראש השנה הוא מן המפורסמות ולא בכדי נבחרה פרשה זו לקריאת התורה ביום השני של ראש השנה. המעשה הגדול שעשה אברהם, עפ"י תפילה זו, הוא שכבש רחמיו והלך לשחוט את יצחק ובכך לעשות את רצון ה'. בדומה לכך גם במדרש פסיקתא רבתי פיסקא מ - בחודש השביעי: "אמר לו (אברהם לקב"ה): ריבוננו של עולם, גלוי היה לפניך שהיה לי מה להשיבך כשאמרתי לי לקרב את יצחק. אילו השבתי אותך, לא היה לך מה להשיבני, שהייתי אומר לך אתמול אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע (בראשית כא יב) ועכשיו אתה אומר לי לשחוט! ולא השבתי אותך אלא עשיתי עצמי כאילם וכחרש ... כשהיו בניו של יצחק נידונים לפניך ביום זה, ואפילו יש להם כמה קטיגורים מקטרגים אותם, כשם שדממתי ולא השיבותיך כך אתה לא תשים (לבך) להם". אבל אנחנו מעיזים להקשות על הסידור (ועל המדרש): איזו מין השוואה היא בין אברהם **שכבש את רחמיו** ובקשתנו שהקב"ה **יכבש את כעסו ע"י רחמיו**? אברהם כבש את רחמיו ואת יצר החיים שלו ושל יצחק (ושל שרה, ראה דברינו **חיי שרה - מחבר העקידה** בפרשת חיי שרה הבעל"ט), כך גם אנו רוצים שהקב"ה יעשה? אברהם לא ריחם, אבל אתה הקב"ה כן תרחם! אנו מציעים תיקון גדול לתפילה זו: כשם שאברהם גילה רחמיו, בכך שידע לשמוע בסופו של דבר לקול החיים והחמלה, למלאך ה' - מידת הרחמים ולא לאלהים - מידת הדין, כך גם אתה הקב"ה יגולו רחמך על מידת הדין, ותשקיף עלינו לטובה ביום זה, בשם הו"ה ולא בשם אלהות. חיזוק לגישה זו מצאנו במדרש ויקרא רבה כט ג שכבר הזכרנו בהערה 8 לעיל: "ובשעה שישראל נוטלין את שופריהן ותוקעין ... מה הקב"ה עושה? עומד מכסא הדין ויושב בכסא רחמים ומתמלא עליהם רחמים ומרחם עליהם והופך עליהם מידת הדין לרחמים".

¹⁴ שש ברכות מוסיפים בתענית ציבור, בין ברכת גואל ישראל לרפאנו, וכולן מבטאות ענייה של הקב"ה למי שהיה בצרה ומצוקה והתפלל ונענה (חוץ אולי מדוד ושלמה בהמשך המשנה שם, שאפשר שהייתה של הודאה). מה הייתה המצוקה של אברהם בהר המוריה, בדומה, למשל, למצוקת בני ישראל על ים סוף? איפה כל המדרשים והפירוטים שאברהם ויצחק יצאו לעקידה בלי שום הרהור, בחפץ לב ובאהבה (ראה פיוטי עשרת ימי תשובה)? ומה נעשה לרש"י (בראשית כב ו) ולפסיקתא רבתי שאומרים: "ברצון ובשמחה"? משנה זו באה ללמדנו שלא כך היו פני הדברים. אברהם אמנם נשמע לכתחילה לקול הציווי האלהי להקריב את יצחק, אבל היה בעיניו נפש גדול וייחל כל העת למצוא מענה כלשהוא. וכשנגלה אליו מלאך הרחמים, מיד התחבר לקול השני אשר גאל אותו מענותו.

¹⁵ מוטיב מרכזי במקצת המדרשים העוסקים בעקידה הוא השאלה: מה צורך בכלל להעמיד בני אדם בניסיון. ראה בראשית רבה נו יא שאברהם משיב את הקב"ה לאחר העקידה שלא ינסנו עוד (לאחר שנח כבר השביע את הקב"ה שלא יביא מבול, בראשית רבה לד ו). ראה דברינו **פרא בסיליוס נומוס אגרפוס** בפרשה זו וכן **לא תנסו** בפרשת ואתחנן. וכבר הרחיבה בנושא זה וסקרה את רוב השיטות נחמה לייבוביץ בגליונה **ניסיון אברהם**, תש"ז, פרשת וירא. שם היא, בין השאר, מדגישה את שיטת הרמב"ם שהניסיון הוא

כלפי חוץ "ידעו כל בני האדם גבול יראת ה' מהו", מול שיטת הרמב"ן שהניסיון הוא כלפי פנים: "מצד המנוסה ... להיות לו שכר טוב". אבל המשותף לכולם הוא שהניסיון הוא הנכונות להקריב את יצחק. ולפי דברינו, אפשר שעיקר הניסיון לא היה לשמוע בקול הראשון, להיות מוכן להקריב את יצחק, אלא לשמוע בקול השני המצווה שלא להקריבו, להכריע בין הקולות ולבחור, כפי שהרחבנו והסברנו. ואם כך, רצונו של הקב"ה להודיע את שמו של אברהם בעולם "שהייתי מבקש ליודעך בעולם שלא על חנינם בחרתי בך מכל האומות, כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה", מתפרש כך: להודיע שאתה אמנם ירא אלהים, אבל שומע לבסוף לקול הויה. ראה הערה 10 לעיל. ועכ"פ, זהו לנו הציטוט הרביעי החלקי של מדרש פסיקתא רבתי פסקא מ בחודש השביעי ובאמת ראוי מדרש זה לציטוט מלא ונרחב ולקריאה בפני עצמה, ומומלץ בכל לב, למי שהספר בידו, לעשות כן.